

Arbaeen Walk and Understanding the Pilgrimage of the Youth

Gholamreza Tajbakhsh¹

Received: Feb. 19, 2020; Accepted: Jun. 12, 2020

ABSTRACT

Pilgrimage is considered as part of the culture of religions and religion is an important motivation and stimulus for travel and every year millions of people travel to religious holy places in different parts of the world for religious purposes. In this article, the study of the act of pilgrimage on the Arbaeen walk is considered from the perspective of young people. Research methodology: The data of this qualitative study were collected through semi-structured interviews and participatory observation and the base theory method was used for data analysis. Theoretical and purposive sampling method was interviewed with ۳۵ young Iranian pilgrims (18-35) on the Arbaein hike from Najaf to Karbala in November 2019. After analyzing the qualitative data, five main themes were identified: 1) physical travel or travel; 2) cognitive, belief; 3) empirical, emotional; 4) Arbaean lifestyle; 5) Arbaean identity. Each has different sub-indices. The overall results of the study indicate that hiking is an important factor in identifying and playing an essential role in the spiritual, physical and spiritual well-being of a person. The results of this study also show the superiority of spiritual intention and pilgrimage of pilgrims over material and worldly civil intentions.

Keywords: Arbaean Walk, pilgrimage, youth, meaning

---

1. Associate Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Grand Ayatollah Boroujerdi University, Borujerd, Iran

✉ tajbakhsh@abru.ac.ir

INTRODUCTION

Pilgrimage is considered as part of the culture of religions and religion is an important motivation and stimulus for travel and every year millions of people travel to religious holy places in different parts of the world for religious purposes. According to the United Nations World Tourism Organization, the Asia-Pacific region has the largest number of pilgrims and travelers for religious events, both for international and domestic tourism. It is estimated that there are approximately 600 600 million national and international religious and spiritual trips in the world, 40% of which take place in Europe and more than half of them in Asia. (World Tourism Organization, 2011)

PURPOSE

Young people are one of the groups that researchers are interested in studying different aspects of their lives and behaviors, especially their religious behaviors. Considering the need for a correct understanding of the tendencies, habits and interactions of the youth in the Arbaeen walk in Iraq and the lack of specific studies related to the youth, especially in the in-depth qualitative studies in the field of pilgrimage; Therefore, this study seeks to analyze the perceptions and lived experiences of young pilgrims participating in the Arbaeen procession on the way from Najaf to Karbala. In this regard, an attempt is made to answer the main question of the research on what formulations of the pilgrimage experience exist among the youth. To be answered.

METHODOLOGY

The study method of this research is a qualitative approach. The sampling method for the present study is purposeful and available sampling and the theoretical sampling method. In this study, sampling strategy with maximum diversity was used and sampling of Iranian pilgrims with different age and sex spectra and different economic and social bases continued until reaching theoretical saturation. Accordingly, 35 young people were interviewed using purposive sampling. The data collection technique in this study was a semi-structured interview. To analyze the data, thematic or thematic analysis was used, which is one of the most common and widely used methods of qualitative data analysis.

RESULT

At this stage, parts of the interview that are related to the topic are extracted and coded. The purpose of coding is to extract the content and the main purpose is the word. In the next section, the axial coding performed means that the codes that

were semantically similar to each other are introduced as a concept. These concepts represent the concept of one or more codes, and at the end, after extracting the central concepts; a classification of concepts is presented. Table 1 lists the interviews coded.

Table 1. General Results of Open, Axial and Selective Coding

Major pivotal category	Axial category
travel	The sanctity of the journey on foot, the physical body
Cognitive, doctrinal	Cultivation and purification of the soul and spirit, the sacred matter, the Man-Making University, the intercession of Imam Hussein (AS) on the Day of Judgment, the expansion of devotion and renewal of the covenant with Sayyid al-Shuhada (AS), paving the way for the emergence of Imam Zaman (AS), religious education and Increasing Hosseini's consciousness, reminiscing about the sad event of Karbala
Experimental, emotional	Feeling of connection and closeness with Imam Hussein (AS), pleasing God, feeling of transformation and Bali style, self-actualization, escape from everyday life
Arbaeen lifestyle	Equality of human beings, contentment, respect for human beings, sense of humanity, self-sacrifice, anti-oppression
Arbaeen identities	Collectivism and unity of the Muslim, cultural convergence between Iranian and non-Iranian pilgrims, uniform black

Iranian Cultural Research

Abstract

DISCUSSION

The young pilgrims on the Arbaeen pilgrimage act with rationality and not based on rational feelings, enduring the pains and hardships of this journey, seeking to solve their insoluble and incurable problems, and fulfilling their worldly and otherworldly desires from God and Imam Hussein make demands.

In the experience of pilgrimage, there is knowledge of God as the Almighty and knowledge of the Imam as the mediator of God, which the pilgrim can describe and a feeling of peace, humility and submission appears in him. Pilgrimage is considered as a kind of recourse to the holy and transcendent matter in which the pilgrim seeks his lost meaning and the pilgrimage puts an end to his bewilderment and calms him. The results of this study make it clear that the experience of pilgrimage for young pilgrims is a spiritual and mystical experience and is a sacred, enlightening and healing thing.

The basis of Arbaeen pilgrimage is the concept of the sacred for pilgrims. Although the pilgrims are different in terms of religious experience, but in general, the analysis showed that most of the pilgrims have spiritual and otherworldly intentions such as the advent of Imam Al-Zaman, the exaltation of Islam and Muslims, reunion with the martyrs, a happy ending and ... are considered more than material and worldly intentions. One of the obvious spiritual aspects of this research is the love for Imam Hussein (AS) and his intercession.

Another noteworthy point in this research is that for some Iranian pilgrims who walk the route from Najaf to Karbala every year in Arbaeen, this route has become a sacred place for them. The repetition of rituals every year strengthens the sense of the presence of the sacred in this place.

The findings of the present study indicate that the emotional experience derived from pilgrimage causes a general change in the existence of the pilgrim and creates action. Involvement of more pilgrims in the act of pilgrimage has increased their level of understanding and knowledge and has increased their enthusiasm and vivacity and reduced their despair, as well as a special sense of belonging and connection with other groups participating in this great global spiritual congress. It also increases the connection and closeness with God Almighty and Imam Hussein (AS).

CONCLUSION

Arbaeen walking rituals with features such as being transnational, being historical, being supra-religious, having different dimensions and forms, having special functions and consequences; As an indisputable fact, due to its tremendous effects in various personal, social, cultural and political fields, it has long had a high position in Shiite culture and beliefs. Arbaeen walks create major functions such as emotional relief, social solidarity, healing, peace of mind, and so on.

NOVELTY

In the sociology of Arbaeen walking, there is a vacancy for specific studies related to youth, especially in in-depth qualitative studies, because previous research has been done in general and specifically for young pilgrims participating in the Arbaeen super event in Iraq. Therefore, the novelty of the present study is to understand the meaning of the pilgrimage of young pilgrims on the Arbaeen walk, because in addition to being a useful and effective step in understanding the phenomenon of pilgrimage and pilgrimage of Iranian society and the status of youth religiosity, can be in cultural policies Be used socially.

BIBLIOGRAPHY

- Al Heidari, E. (2002). Karbalā tragedy: Sociological study of Shiite discourse) (A. Mamouri, & M.J. Mamouri, Trans). Qom: Dār Al-Ketab Al-Islami.
- Amiri Kamalabadi, H. (2019). The evolution of the lyrics of the mourning boards in Yazd. The 3rd National conference on language and literature well-known figures and celebrities 2019, Mashhad, Iran.
- Bahar, M., & Ahmadi, A (2014). A Sociological Study of the Functional Changes of Religious Gatherings (Heyats). *Journal of Mohandesi farhangi*, 80, 27-55.
- Bahramnezad, S., & Mohaddesi, Hasan (2019). Nazariye-ye kārnavāli šodan-e azādāri-ye Āšourā [Theory of Ashura mourning carnivalization]. *Nasim-e Bidāri Bimontly*. 78, 14.
- Corbin, J. & Strauss, A. (1998). *Basic of qualitative research*. London: Sagepublications.
- Dehghan, M. (2008). Analysis of mourning communities functions in stretgning collective identities [Research proposal]. Ministry of Culture and Islamic Guidance of Yazd.
- Fayyaz, E., & Rahmani, J. (2006). Azadari ritual and Karbala discourse in religiosity of sbordinate citizen strata. *Quartery Journal of Iranian Association for Cultural Studies & Communications*, 6, 57-79.
- Fayyaz, E., & Varij Kazemi. A., & Dastoori, M. (2010). Typology of religious organizations of woman in Tehran. *Journal of Social Sciences letter*, 217788, 179-204.
- Karimi, M.A. (2010). Dar samā'e sarvhā. Yazd, Iran: Sahande.
- Mazaheri, M. (2010). Shi'a media; sociology of mourning rituals and religious communities in Iran. Tehran, Iran: International Publishing Co.
- Mazaheri, M.H. (2017). Review of Karbala trajedy; sociological study of Shi'a discourse. In S. Shari'ati, Critical bibliography of Shi'a sociology (pp 596-600). Tehran, Iran: Negāh-e Mo'āser.
- Mohaddesi, H. (2019). Discusses critical mourning in Yazd and the possibility of its nationalization. Retrieved from <https://www.didarnews.ir>
- Mohadesi, H. (2019). *Carnavalization of Ashura mourning: Official and non-official mourning patterns in Iran* [Research project]. Tehran, Iran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Rahmani, J. (2013). Sociological and anthropological studies: Muharram mourning rites. Tehran: Iran: Kheime.
- Rahmani, J. (2018). Shiite mourning communities in Iran. Isfahan, Iran: Armā.
- Rahmani, J., & Kazemi, A. (2012). Jamā'atvāregi va jamā'at-e hey'ati. *Sociological Review*, 39, 153-165.
- Safa, D., & Nejat Hussein, S. M. (2013). Content analysis of popular traditional eulogies. *Ma' refat-e Farhangi-Ejtema'i*, 2(4), 141-163.

Iranian Cultural Research

Abstract

Shariati, S. (2013). Dar ma'nā va mahdudiyathā-ye Jāme'e šenāsi-ye Tašayo'. In A. Zakeri, An introduction to face with the social sciences in the text of Shiite traditional. Tehran, Iran: Negāh-e mo'āser.

Zahed Zahedani, S. (2002). Religious gathering and trade union as non-governmental organizations: a case study of the Qajar period. *Faculty of literature and humanities of Isfahan university*, (30,31), 215-244.

Iranian Cultural Research

Vol. 13
Issue 2
Summer 2020

پیاده‌روی اربعین و معنایابی کنش زیارت زائران جوان

غلامرضا تاج‌بخش^۱

دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۳۰؛ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۳/۲۳

چکیده

زیارت در فرهنگ و اعتقادات شیعه به‌عنوان یک فرهنگ قدسی و روحانی است و یکی از مصادیق کنش دینی است که در ادیان گوناگون مورد تأکید قرار گرفته است. در این مقاله مطالعه کنش زیارت در پیاده‌روی اربعین از منظر جوانان مد نظر است. این مطالعه کیفی است و داده‌های آن از طریق مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته گردآوری شده است. به کمک روش نمونه‌گیری نظری و هدفمند با ۳۵ نفر از زائران جوان ایرانی (۳۵-۱۸ سال) در مسیر پیاده‌روی اربعین از شهر نجف تا شهر کربلا در اربعین سال ۱۳۹۸ مصاحبه شد. پس از تحلیل داده‌های کیفی پنج مضمون اصلی شناسایی شد که عبارت‌انداز: (۱) سفر فیزیکی؛ (۲) شناختی، اعتقادی؛ (۳) تجربی، احساسی؛ (۴) سبک زندگی اربعینی؛ و (۵) هویت اربعینی. هر کدام از این مضامین دارای زیر مقولات فرعی نیز هستند. نتایج کلی پژوهش بیانگر آن است پیاده‌روی اربعین عاملی هویت‌ساز محسوب شده و نقش اساسی در آرامش و نشاط و شادابی معنوی و جسمی و روحی جوانان ایفا می‌کند. همچنین برتری نیت‌مندی معنوی و اخروی زائران در برابر نیت مدنی، مادی و دنیوی از دیگر نتایج این پژوهش است.

کلیدواژه‌ها: پیاده‌روی اربعین، زیارت، جوانان، معنایابی

۱. دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه آیت‌الله‌العظمی بروجردی، بروجرد، ایران

tajbakhsh_gr@yahoo.com ✉

۱. مقدمه

زیارت به عنوان جزئی از فرهنگ ادیان است و دین، انگیزه و محرک مهم برای سفر به حساب می‌آید و سالانه میلیون‌ها نفر با اهداف دینی به مکان‌های مقدس مذهبی در نقاط مختلف جهان، سفر می‌کنند.

بر اساس برآورد سازمان جهانی گردشگری ملل متحد، منطقه آسیا و اقیانوسیه با داشتن بیشترین تعداد زائر و مسافر برای رویدادهای مذهبی، چه برای گردشگری بین‌المللی و چه داخلی، هسته مذهبی جهان محسوب می‌شود. تخمین زده می‌شود که تقریباً ششصد میلیون سفر مذهبی و معنوی ملی و بین‌المللی در جهان وجود دارد که ۴۰ درصد آنها در اروپا و بیش از نیمی از آنها در آسیا انجام می‌شود. (سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۱۱). لانکوار^۱ (۲۰۰۲) در کتاب خود با عنوان جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت بر این باور است که سفر زیارتی به عنوان شکلی از فعالیت معنوی اغلب برای رفع کمبودهای زندگی شخص صورت می‌گیرد؛ به نحوی که در آن زائر با تصمیم به سفر و توسل به جا یا بنایی مقدس می‌کوشد بر حال و هوای نامساعد زندگی غلبه کند (لانکوار، ۱۳۸۱، ۴۵).

زیارت از نظر لغوی، به معنای آمدن، یا رفتن به جایی به قصد ملاقات و دیدار کسی یا جایی است. در ریشه این واژه مفهوم میل و گرایش نهفته است (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۲، ۱۵۹). در انگلیسی معادل واژه pilgrimage و به معنی سفری است که زائر به آن می‌پردازد. از نظر لغت‌شناسی زیارت، واژه عربی و مصدر ثلاثی مجرد از فعل «یزور» و «زار» و به معنای همدمی و مؤانست و یا حاجت گرفتن به خانه یا دیدار کسی رفتن است. و در آئین مسلمانان و به ویژه شیعیان به رفتن اماکن و مشاهد متبرکه و بقعه‌ها و نیز خواندن ذکرها و دعاهایی که به عنوان تشرّف باطنی برای پیامبران، امامان، امامزادگان و اولیاء خوانند، زیارت گویند.

بنابراین در نظر فرد مسلمان، زیارت به معنای برقرار کردن ارتباط قلبی است با حجت خدا و به منزله قرارداد خویشتن در حوزه روحانیت و فیض بخشی امام و پیامبر است. به همین جهت است که زیارت در نزد شیعه به عنوان یک فرهنگ قدسی و روحانی متجلی می‌گردد. از حضرت امام رضا(ع) درباره اهمیت زیارت منقول است که می‌فرماید: «هر

امامی را پیمانی در گردن اولیاء و شیعیانش است. وفای به این پیمان وقتی تمام و کامل است که قبرهایش زیارت شوند. پس کسی که امامان را مشتاقانه زیارت کند و به آنچه مورد خواست و رغبت آنان بوده تصدیق داشته باشد، امامانش در روز رستاخیز شفیع او خواهند بود» (کشاورزی ولدانی، ۱۳۹۱، ۱۳۱).

جوانان از جمله گروه‌هایی هستند که محققین علاقمند به بررسی زوایای مختلف زندگی و رفتارهای آنها به‌ویژه رفتارهای دینی‌شان هستند. دوره جوانی با مسائلی همچون پرسش‌های فراوان، مطالبات و هیجان‌های بسیار همراه است. بسیاری از دانشمندان معتقدند دوره جوانی دوره بروز احساسات مذهبی و شکفته‌شدن تمایلات ایمانی و اعتقادی-اخلاقی است (قائمی، ۱۳۸۷، ۱۱۱؛ و اکبری، ۱۳۸۱، ۳۴۵). در جامعه ایران موضوع دینداری نسل جوان به لحاظ فکری و ارزشی از نسل‌های قبل متمایز است (بهار و رحمانی، ۱۳۹۱، ۱۱).

جوان بودن هرم سنی جامعه و نیز ارتباط معنادار و محکم اعتقادات و باورهای دینی با دوره جوانی از یک‌سو، و شرایط در حال‌گذار جامعه و تغییر و دگرگونی‌های حادث‌شده ارزشی و هنجاری از سوی دیگر، شناخت و آگاهی از وضعیت دینداری جوانان را دوچندان می‌نماید. نظر به ضرورت درک صحیح از گرایش‌ها، عادات و تعاملات جوانان در پیاده‌روی اربعین در کشور عراق و عدم انجام مطالعات اختصاصی مرتبط با جوانان به‌ویژه در مطالعات کیفی ژرفانگر در حوزه زیارت، این مطالعه در پی واکاوی ادراکات و تجارب زیسته جوانان زائر شرکت‌کننده در مراسم پیاده‌روی اربعین در مسیر نجف به کربلا انجام شد. در این مقاله تلاش می‌شود تا به سؤال اصلی تحقیق پاسخ داده شود که چه صورت‌بندی‌هایی از تجربه زیارت در بین جوانان وجود دارد؟

۲. مبانی مفهومی

در میان نظریه پردازان علوم اجتماعی دیدگاه‌های متنوع و متفاوتی از اندیشمندان مانند یواخیم واخ، زاکرمن، رابرت بلا، گلاک و استارک، ویلیام جیمز، دورکیم، کوهن، لوئیس و... در خصوص تجربه دینداری وجود دارد. در این مقاله به برخی آراء اندیشمندانی

پرداخته خواهد شد که ضمن جامعیت تاریخی و تأثیرگذاری بر نظریه‌های دیگر بتواند مبانی مفهومی و نظری درک کنش زیارت زائران را فراهم نماید.

تجربه دینی در آشناترین پیشینه‌اش، به ایده‌های دینی شلایرماخر و ویلیام جیمز وابسته است. اما گلاک و استارک بودند که با طرح الگوی پنج‌بعدی دینداری و قرار دادن تجربه دینی در شمار آنها، توجهات فراوانی را جلب کردند. ویلیام جیمز که بیشترین سهم را در معرفی مفهومی پدیده تجربه دینی داشت، چهار ویژگی بارز برای آن برشمرده است که بسیار روشنگر است و ما را به طور موقت، از هر بحث اضافه‌ای در چپستی آن بی نیاز می‌کند:

۱. توصیف‌ناپذیری. حالت عرفانی، حالی غیرقابل وصف است که بیش از هر چیز، ناشی از ماهیت عاطفی آن و همچنین شخصی، درونی و بلاواسطه بودن آن است. البته باید اضافه کرد که تجربه دینی در عین غیرقابل وصف بودن، واقعه‌ای قابل فهم است؛

۲. کیفیت معرفت‌بخشی. چنانکه شلایرماخر نیز تصریح داشته است، حالت عرفانی احساسی توأم با کشف و شهود است که منجر به نوعی بصیرت و روشن بینی در شخص واجد آن حالت می‌گردد؛ به نحوی که حتی با زائل شدن عواطف، اثر آن انکشاف و استبصار در وی باقی می‌ماند. این معرفت یا حال عرفانی، به ادراک حسی شبیه‌تر است تا به تأمل عقلانی؛

۳. زودگذری. حالت‌های عرفانی به دلیل ماهیت عاطفی، وضع ثابت و یکنواخت کمتری دارد و حتی در موقعیت‌ها و موارد خاص، همچنان زودگذر و ناپایدار هستند. در عین حال، حَسَب عمق و مدت و دفعات تکرار، در روح و خاطر شخص ماندگار می‌شود؛

۴. انفعالی بودن. حلول هر وقت و به هر شکل حالت‌های عرفانی، چندان به میل و اراده مستقیم شخص بستگی ندارد. گرچه مقدمات و تمهیدات آن از طریق آماده‌سازی‌های درونی، به مساعی فرد باز می‌گردد. با این وصف گفته شده است که زوال آن همچون حلول، با نوعی سلب اراده همراه است (شجاعی‌زند، ۱۳۸۸، ۳۶).

از یواخیم واخ جامعه‌شناس شهیر آلمانی، که کرسی دانش دین را در دانشگاه شیکاگو تأسیس کرد، دو کتاب درباره دین و جامعه‌شناسی به یادگار مانده است: جامعه‌شناسی دین و مطالعه تطبیقی ادیان. او به‌عنوان یک پدیدارشناس دینی به تحلیل اجتماعی دین و درک همدلانه دین در بطن جامعه روی آورد. واخ نظریه خاص در جامعه‌شناسی دین پدید

نیآورد، اما گام‌های مهمی در راه شناخت بهتر دین برداشت تا تصویر کامل‌تری از آنچه که خود (دانش دین) می‌نامید، پدید آید.

واخ در کتاب دانش دین می‌کوشد تا به اثبات این موضوع بپردازد که می‌توان کل تجربه دینی بشر را به‌گونه‌ای توصیفی بیان کرد. از این‌رو به تشریح طرز عمل برای مطالعه ادیان که مستقل از الهیات و فلسفه است، می‌پردازد. وی به مطالعه بعد جهانی دین علاقمند بود؛ چراکه در جست‌وجوی فهم اعمال و اعتقادات همه فرهنگ‌ها و ادیان بود. واخ به ذهن و طبیعت مشترک انسانی قائل بود، که این امر شامل دین همگانی ذات می‌شود. تأکید وی بر طرز عمل عالمانه است و در عین حال بر رویکردی که به بسط شیوه تأویل در مطالعات دینی می‌پردازد، پافشاری می‌کند. او معتقد است که محقق باید از پیش در معرض امور دینی قرار گیرد و آن را حس و لمس کند و نیز دانشمند، خود باید در بعد دینی، رشد یافته باشد (استونز، ۱۳۷۹، ۱۳۰-۱۲۶).

از دیدگاه واخ موضوع اصلی جامعه‌شناسی دین مطالعه و بررسی دین خالص نیست؛ بلکه شکل تجربی آن دین است و این به آن معنی است که دین را باید در ارتباط متقابل با جامعه و نقش تجربی آن مورد مطالعه قرار داد. به بیان دیگر، مطالعه و پژوهش در تأثیرات متقابل و دوجانبه دین و جامعه می‌باشد که شامل تأثیر دین بر صور و خصوصیات سازمان‌ها، روابط و اشکال اجتماعی و تأثیر جامعه بر روابط اجتماعی درون یک دین است. به‌طور کلی، او دین را به‌عنوان یک کارکرد طبیعی اجتماعی می‌داند و نقش و وظیفه آن را در وحدت‌بخشی میان انسان‌ها مهم می‌شمارد و جامعه‌شناسی دینی را بررسی و مطالعه توصیفی گروه‌های مذهبی و وحدت میان آنها می‌داند. در اندیشه‌ای که واخ از دانش دین داشت، دین شامل سه بعد است: ۱) بعد نظری یا فکری که اصول اعتقادی آن است؛ ۲) بعد عملی یا رفتاری که با شعائر و آداب هر دین تحقق می‌پذیرد؛ ۳) بعد نهادی یا اجتماعی که در پیوند متدینین با یکدیگر و دین جمعی جلوه‌گر است.

پیاده‌روی اربعین یکی از عظیم‌ترین و باشکوه‌ترین رویدادهای معنوی برای شیعیان جهان به‌ویژه مردم ایران است که به صورت عنصری پویا در حیات اجتماعی جریان دارد و منشأ تحولات بسیاری در کنش‌های فردی و اجتماعی شده است. از این‌رو، این مطالعه

کیفی در تلاش است به بررسی تجارب زیسته جوانان در پیاده‌روی اربعین و مشخص نمودن ابعاد سه‌گانه فکری، عملی و اجتماعی مدل یوآخیم واخ از سنخ‌شناسی تجربه گروه‌های دینی پردازد.

۳. پیشینه تجربی

تاج‌بخش (۱۳۹۹) پژوهشی کیفی با عنوان «پیاده‌روی اربعین و ابعاد تربیتی آن» با استفاده از تکنیک مصاحبه انجام داد. پس از تحلیل داده‌های کیفی سه مضمون اصلی شناسایی شد که عبارت‌اند از: ۱) ابعاد تربیتی فردی (بصیرت‌افزایی، افزایش عزت‌نفس، الگوپذیری، تفکر و خودسازی معنوی)؛ ۲) ابعاد تربیتی خانوادگی (همگرایی نسل‌ها، اصلاح الگوی مصرف)؛ ۳) ابعاد تربیتی اجتماعی (هویت دینی، بهداشت روانی، اعتماد اجتماعی).

ذکایی و اسلامی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بازنمایی رسانه‌ای مناسک زیارت اربعین در ایران» به بررسی طرق مختلف بازنمایی این فعالیت جمعی به مثابه یک مناسک دینی پرداختند. در این مقاله شش گفتمان شکل‌گرفته حول مناسک زیارت اربعین با تمرکز بر شناسایی دال مرکزی، دال‌های پیرامونی و تفکیک ژانرهای روایت متفاوت ارائه شد که این رویداد را بازنمایی می‌کنند.

یافته‌های پژوهش تاج‌بخش، حسینی و موسوی (۱۳۹۸) با عنوان «الگوی ابراز هویت ایرانی‌ها و عراقی‌ها در آئین پیاده‌روی اربعین» نشان داد که زائران الگوی هویت تودرتو از خود نشان می‌دهند که در آن علاوه بر حفظ هویت ملی و شیعی یک هویت جدید تحت عنوان هویت اربعینی، که در مکان و برهه زمانی خاصی از خود نشان می‌دهند و آن دو هویت (ملی و شیعی) را تحت لوای خود قرار می‌دهد.

جوادی‌یگانه و روزخوش (۱۳۹۸) در کتاب خود با عنوان روایت پیاده‌روی اربعین، هفده روایت مردم‌شناختی و جامعه‌شناختی را با هدف شناخت عمیق‌تر این آئین و نیز شناخت حیات دینی و اجتماعی کنونی ایرانیان و خاورمیانه و نیز سایر شیعیان را تدوین نمودند. این کتاب در چهار فصل روایت تطبیقی، تحلیل اجتماعی، روایت فرهنگی و روایت توصیفی تدوین شده است.

حسام مظاهری (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با عنوان «اربعین ایرانی: رشد تصاعدی آمار ایرانی‌ها در پیاده‌روی اربعین؛ دلایل و پیامدها» به تحلیلی از رشد فزاینده از این پدیده پساصدامی می‌پردازد.

امین (۱۳۹۶) در پژوهش مردم‌نگارانه خود با عنوان «پیاده‌روی اربعین به مثابه ارتباطات آئین شیعی» سه رکن ماهیت، ساختار و کارکردهای آئین پیاده‌روی اربعین را با تفسیرهای زائران، مروّجان و مجریان این آئین از منظر چارچوب نظری ارتباطات آئینی مطالعه می‌کند. نتایج به‌دست آمده نشان داده است این آئین در ارتباط تنگاتنگی با سه مفهوم محبت اهل‌بیت، نمایش جهانی و هویت شیعی قرار داشته و نمودی از مصالحه‌ای تاریخی میان فرهنگ خواص و عوام نزد شیعیان است.

یافته‌های تحقیق محمدی، صالحی و نیکوفال (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای پدیدارشناسانه با عنوان «پدیدارشناسی تجربه گردشگران اماکن مذهبی» نشان دادند که زیارت در ابعاد عملی، معرفتی، اعتقادی، تجربی و پیامدی از نظر زائران به ترتیب منجر به مشارکت در مناسک، افزایش آگاهی مذهبی، هموار شدن مسیر نعمت و شفاعت، آرامش همراه با خضوع و پایبندی اخلاقی و اجتماعی می‌شود.

رضوی‌زاده (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان «ادارک و تجربه زیسته زائران پیاده‌روی اربعین در عراق» با رویکرد کیفی و با تکنیک مصاحبه انجام داد. پس از تحلیل داده‌های کیفی سه مضمون اصلی شناسایی شد: (۱) تجربه تعلیق امر مادی؛ (۲) رنج مقدس به مثابه مواد معنا؛ (۳) برانگیزانندگی عاطفی مناسک جمعی زیارت.

محمدهادی همایون و مهدیه بد (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان «تبیین ابعاد سغر معنوی اربعین؛ ابر رویداد گردشگری مذهبی» به‌صورت توصیفی و تحلیلی انجام داد. نتایج تحلیل آماری نشان داد که اولویت‌بندی انگیزه‌های افراد شرکت‌کننده به ترتیب (۱) انگیزه‌های مذهبی؛ (۲) انگیزه‌های شخصی؛ و (۳) انگیزه‌های اجتماعی است. بر اساس داده‌های به‌دست آمده معنویات و رهایی از تعلقات مهم‌ترین انگیزه زائران بوده است. کشش معنوی عشق به امام حسین که در شیعیان وجود دارد تمام مشکلات سفر را قابل تحمل ساخته و هر ساله جمعیت زائران را افزایش می‌دهد.

نتایج پژوهش مجتبی حسین (۲۰۱۸) که با رویکردی پدیدارشناختی، به تحلیل انگیزه و تجربه زائران پیاده‌روی اربعین پرداخته است، حاکی از آن است که پابندی به آئین‌های گذشته و دغدغه جامعه (امت) در بین پاسخگویان، انگیزه اصلی آنها برای انجام زیارت است؛ به گونه‌ای که عنصر امت را می‌توان انگیزه‌ای همیشگی به حساب آورد. همچنین اساسی‌ترین تجارب زائران در ابعاد روحانی، جسمانی، مهمان‌نوازی انسان‌دوستی تقسیم‌بندی شده است.

سیپ (۲۰۰۷) در کتاب تأملاتی بر زائران سانتیاگو تحرکات زیارت را شامل نیت‌های مذهبی و غیر مذهبی می‌داند. وی انگیزه‌های زائران را شامل نذر، پیمان، تعهد، تشکر از خدا، دعا برای سلامتی، جست‌وجوی خدا و خود، توجه به همراهان و دادن صدقه به دیگران می‌داند.

سلاوین (۲۰۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «پیاده‌روی به مثابه یک تمرین معنوی» عمل پیاده‌روی را به عنوان اساسی برای تفسیر مجدد زائران از خود و تفسیر مجددی می‌داند که از فضا و مکان دارند. او برای نشان دادن تجربه و معنای زیارت و آنچه زائران تجربه درونی سفر می‌نامند، بدن را به عنوان توصیف جامعه فرهنگی قلمداد نموده است. بدن پیاده یک بدن فرهنگی است و عناصر اجتماعی و مذهبی نیز متأثر از مسیری است که بدن به صورت پیاده طی طریق می‌کند؛ به عبارتی، تجسم‌گرایی از طریق پیاده‌روی محقق می‌شود.

وجه اشتراک پژوهش‌هایی که به آن اشاره شد، بررسی موضوع مشترک پدیده دینی زیارت است. اما با توجه به مطالعات انجام‌شده به وضوح می‌توان قلت پژوهش‌ها را دید. همچنین، از یک سو مطالعات محدودی در رشته جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی درباره ابر رویداد اربعین به صورت کمی یا کیفی انجام گرفته است؛ و از سوی دیگر عمده پژوهش‌ها عام و کلی هستند. در نتیجه، اهمیت مقاله حاضر در آن است که به صورت کیفی و به طور ویژه موضوع کنش زیارت جوانان در میدان وسیع تحقیق پیاده‌روی اربعین را مد نظر قرار دارد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

موضوع مقاله حاضر با رویکرد کیفی مطالعه شده است. روش نمونه‌گیری از نوع نمونه‌گیری هدفمند و در دسترس و روش نمونه‌گیری نظری است. راهبرد نمونه‌گیری با حداکثر

تنوع به کار گرفته شد و از زائران ایرانی با طیف‌های مختلف سنی و جنسی و پایگاه‌های متفاوت اقتصادی و اجتماعی نمونه‌گیری شد تا به حد اشباع برسد. بر همین اساس با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند از ۳۵ نفر از جوانان مصاحبه گرفته شد. تکنیک جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساخت یافته بوده است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل مضمون، که از متعارف‌ترین روش‌های تحلیل داده‌های کیفی است، مورد استفاده قرار گرفت. پس از بررسی و پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، تحلیل داده‌ها بر اساس مراحل سه‌گانه کدگذاری باز، محوری و گزینشی و به روش تحلیل خرد و سطر به سطر انجام گرفت. این پژوهش در اربعین سال ۱۳۹۸ در مسیر پیاده‌روی اربعین از شهر نجف تا شهر کربلا انجام گرفته است. به جهت راحتی و رضایت زائران مصاحبه‌ها در زمان استراحت بین مسیر و نیز اقامت در مسجد و موبک‌ها انجام گرفت. با توجه به محدودیت زمان، فضا و تمرکز مصاحبه‌شوندگان، پرسش‌های مصاحبه محدود و مشخص در نظر گرفته شده بود.

۵. یافته‌های تحقیق

در ابتدای مصاحبه‌ها از شرکت‌کنندگان در مورد مشخصات کلی خودشان همچون میزان تحصیلات، وضعیت اشتغال و تعداد حضور در پیاده‌روی سؤال‌هایی پرسیده شد. توزیع فراوانی مصاحبه‌شوندگان در جدول شماره (۱) ارائه شده است.

جدول شماره (۱): اطلاعات توصیفی مصاحبه‌شوندگان

متغیر	فراوانی
جنسیت	مرد ۱۹
	زن ۱۶
تحصیلات	دیپلم و زیر دیپلم ۵
	کاردانی و کارشناسی ۲۰
	کارشناسی ارشد و بالاتر ۱۰
شغل	دانشجو یا دانش‌آموز ۱۵
	شاغل در بخش دولتی ۷
	شاغل در بخش خصوصی ۱۳
تعداد حضور در پیاده‌روی	یک‌بار ۸
	بیش از یک‌بار ۲۷
مجموع مصاحبه‌شوندگان	۳۵

۱-۵. مفاهیم و مقولات استخراج شده

مصاحبه‌های انجام‌شده کدگذاری شدند. منظور از کد گذاری استخراج فهوا و منظور اصلی کلام است. سپس، کدگذاری به صورت محوری انجام شد؛ یعنی کدهایی که شباهت معنایی با یکدیگر داشتند تحت عنوان یک مفهوم معرفی شده‌اند که این مفاهیم نماینده مفهومی یک یا چند کد است. در پایان پس از استخراج مفاهیم محوری یک دسته بندی از مفاهیم ارائه شده است (جدول شماره ۲)

جدول شماره (۲). نتایج کلی کد گذاری‌های باز، محوری و انتخابی در معنایابی کنش زیارت جوانان

مقوله محوری عمده	مقوله محوری
حرکت	مقدس بودن سفر پیاده، بدن جسمانی
شناختی، اعتقادی	تزکیه و پالایش نفس و روح، امر قدسی، دانشگاه انسان‌ساز، شفاعت امام حسین(ع) در روز قیامت، عرض ارادت و تجدید عهد با سیدالشهداء(ع)، زمینه‌سازی برای ظهور امام‌زمان(عج)، دانش‌افزایی دینی و افزایش شعور حسینی، بازتداعی واقعه حزن‌انگیز کربلا
تجربی، احساسی	احساس اتصال و نزدیکی با امام حسین(ع)، جلب رضایت خداوند، احساس تحول و دگرگونی و سبکبالی، خودشکوفایی، گریز از روزمرگی
سبک زندگی اربعینی	تساوی و برابری انسان‌ها، قناعت‌ورزی، تکریم انسان‌ها، حس انسان‌دوستی، ایشار و از خودگذشتگی، ظلم‌ستیزی
هویت اربعینی	جمع‌گرایی و اتحاد امت مسلمان، همگرایی فرهنگی بین زوآر ایرانی و غیرایرانی، پوشش یکنواخت به رنگ مشکی

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۵۴

دوره ۱۳، شماره ۲
تابستان ۱۳۹۹
پیاپی ۵۰

در جهت پاسخگویی به پرسش اصلی پژوهش مبنی بر اینکه چه صورت‌بندی‌هایی از تجربه زیارت در بین جوانان وجود دارد؟ می‌توان عبارت‌های استخراج‌شده این پژوهش را در یکی از دسته‌بندی سه‌گانه نظری، عملی و اجتماعی بر اساس مدل یوآخیم واخ از سنخ‌شناسی تجربه گروه‌های دینی قرار داد که در ادامه به توضیح آن خواهیم پرداخت.

۱-۱-۵. بعد تجربه نظری (فکری)

الف) شناختی، اعتقادی. بعد اعتقادی، عبارت است از باورهایی که انتظار می‌رود پیروان آن دین بدان‌ها اعتقاد داشته باشند. بعد معرفتی یا دانش دینی مشتمل بر اطلاعات و دانسته‌های مبنایی در مورد معتقدات هر دین است که پیروان هر دین باید آنها را بدانند. در

بعد شناختی و اعتقادی محقق به این موضوع پرداخت که مصاحبه‌شونده‌ها چه طرز تفکر و نگرشی نسبت به مناسک دینی دارند. چند مفهوم حساس از درون آن بیرون کشیده شده است؛ از جمله: پیاده‌روی اربعین به مثابه وظیفه و تکلیف شرعی؛ زمینه‌سازی برای ظهور امام زمان (عج)؛ بازتداعی واقعه حزن‌انگیز کربلا؛ عرض ارادت و تجدید عهد با سیدالشهدا (ع)؛ تزکیه و پالایش نفس و روح؛ دانش‌افزایی دینی و افزایش شعور حسینی؛ و اربعین یک دانشگاه انسان‌ساز.

محمود دانشجوی کارشناسی ارشد فیزیک هسته‌ای می‌گوید:

احساس تکلیف و وظیفه شرعی کردم که پیام برای باشکوه‌تر کردن این امر قدسی.

مریم دانشجوی کارشناسی معماری بیان می‌کند:

معتقدم زیارت نصرت امام معصوم هست و زیارت اربعین معنا دادن به این فراز است. حرکت اربعین زمینه‌ساز ظهور امام عصر است. خواستم در این سفر ظهور حضرت حجت و سلامتی وجود ایشان و دفع تمام بلاها از ایشان است.

صادق ۲۶ ساله می‌گوید:

در اربعین می‌بینم خیلی افراد حضور دارند. اونایی که خیلی مقید به انجام واجبات هستند و اونایی که خیلی مقید نیستند؛ از جمله خود من. ولی واقعاً اربعین یک دانشگاه سیار است که بهت یاد می‌ده و می‌فهمونه در هر لحظه و مکانی سعی کن شش‌دانگ حواست را جمع کنی که خطایی ازت سر نزنه. به نظرم حال‌وهوای اربعین پرورش‌دهنده صفات خوب و دفع‌کننده رذائل هستش.

کیوان ۱۹ ساله نیز می‌گوید:

خیلیا بهم گفتند الان ناامنی هست در عراق و خطرات جانی وجود داره. بهشون گفتم اگر اسارت یا شهادت هم در این راه باشه با شوقی مثال‌زدنی برای عرض سلام و میثاق به آقا خواهم رفت.

۲-۱-۵. تجربی و احساسی

بعد عواطف دینی، ناظر بر عواطف، تصورات و احساسات زائران مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوبی همچون خدا یا واقعیتی غایی است. در این قسمت به بررسی نگرش

مصاحبه‌شوندگان به بعد تجربی و احساسی پرداخته‌ایم. در این بعد محقق چند مفهوم اساسی از درون مصاحبه‌ها مشخص کرده است از جمله: احساس اتصال و نزدیکی با امام حسین (ع)، احساس تحول و دگرگونی و سبکبالی، احساس نشاط و شادابی و آرامش روحی، جلب رضایت خداوند و خودشکوفایی.

فرامرز ۲۵ ساله می‌گوید:

تا حالا آقا بر من منت گذاشته و ۴ بار دعوت کرده، دلتنگی و شیفتگی باعث شده دوباره پیام کربلا. سفر اربعین و نیت سفر از جانب خود حضرت سیدالشهدا هست. ما کاره‌ای نیستیم. معنویت بالا باعث می‌شه شور و انگیزه بیشتر بشه و روزشماری کنی برای آمدن در سال‌های آتی.

فریبا ۲۳ ساله بیان می‌کند:

اصلاً امام حسین عشق دیگری دارد، یک سال دیرتر از همسفرام اوادم اربعین. واقعاً سال قبل که جا موندم حس تنهایی بدی بهم دست داد، دلم نمی‌خاد هیچ‌سالی رو جا بمونم. پیاده‌روی یه حس عجیبی داره ولی در بین الحرمین بودن انگار در بهشت هستی و بی‌نیاز از کسی. چون در کنار امام حسین و حضرت ابوالفضل قرار داری.

پدرام ۲۰ ساله می‌گوید:

من برای شکست‌های روحی و روانی و معنوی به‌سوی امام حسین آمده‌ام؛ ما که آبرویی پیش درگاه خدا نداریم. از آقا امام حسین می‌خام که واسطه بشند تا توبه من گناه‌کار قبول بشه.

سجاد ۲۴ ساله اظهار می‌نماید:

یک نشاط و شادابی بعد از گریه برای آقا ایجاد می‌شه که این نشاط مافوق طبیعی است و در قالب این دنیا نمی‌گنجد. روح و روان ما آرام می‌ده.

رؤیا ۲۱ ساله بیان می‌کند:

واقعاً احساس تغییر و تحول را در خودم دارم مشاهده می‌کنم. الان نماز را اول وقت و به جماعت انجام می‌دم؛ بیشتر از قبل دعاهای مختلف را می‌خوانم. و احساس می‌کنم با تقرب به امام حسین (ع) به خدا نزدیک‌تر شدم و از طرف دیگه اخلاق و رفتارم هم بهتر شده.

کلمن واید (۲۰۰۴) تلاش می کند مطالعات زیارت را بر مبنای مفهوم حرکت بازسازی کند و در این خصوص چهار نوع حرکت را شناسایی می کند: (۱) حرکت به عنوان یک کنش عملی؛ (۲) حرکت به عنوان یک حوزه شناختی؛ (۳) حرکت به عنوان یک عمل فیزیکی؛ و (۴) حرکت به عنوان یک استعاره.

مورینیس (۱۹۹۲) با مبنا قرار دادن هم زمان تجربه امر قدسی و حرکت، زیارت را این گونه تعریف می کند: «زیارت سفری است که توسط فرد یا افرادی صورت می گیرد که در طلب مکان یا حالتی هستند که آن را تجسم یک ایدئال ارزشمند می دانند» (مورینس، به نقل از مارگری، ۲۰۰۸، ۲۱۷). در این تعریف، عنصری که برای زیارت اصل گرفته شده است سفر همراه با نیت در جست و جوی امر قدسی است. در اینجا مکان مقدس به عنوان یکی از مظاهر امر قدسی است. زیارت ممکن است در طلب یک مکان مقدس یا یک حالت روحی و تجربی حاصل از سفر باشد. تعریف مورینیس از زیارت، بیشترین امکان را برای دربرگرفتن زیارت های جدید دارد؛ چراکه با مبنا گرفتن سیالیت امر دینی در جهان معاصر، مقصد طلب در زیارت را نه لزوماً در چارچوب مذاهب مشخص، بلکه امری سیال در نظر گرفته است. ایدئال ارزشمندی که ممکن است تجسم خداوند و رسولان و نمایندگان او باشد و یا مطلوب هایی مانند آزادی و رهایی، حق انتخاب، زیبایی، عصیان، عشق به انسان و طبیعت، آرامش و التیام روحی و جسمی و ... به طور کلی، این سه عنصر را می توان اجزای تشکیل دهنده یک سفر زیارتی در یک تعریف باز دانست: (۱) حرکت؛ (۲) انگیزه های معنوی (معطوف به معنا)؛ و (۳) مقصد مقدس (تجسم یک ایدئال ارزشمند). (شریعتی و کاشی، ۱۳۹۴، ۷۵).

نه تنها ویژگی های کلی جسم انسان پیامدها و آثار فرهنگی-اجتماعی دارد، بلکه هر یک از اجزای بدن نیز در بردارنده دلالت های معنایی خاص هستند. زبان بدن اصطلاحی روان شناسی است که به اطوار، حالات چهره، وضع کلی و قیافه مردم در روابط اجتماعی اشاره دارد. این واژه، بیانگر این واقعیت است که همان طور که زبان شفاهی و نوشتاری اندیشه ها، افکار و احساسات ما را بیان می کند، بدن ما نیز همانند رسانه ای قادر است پیام های ناگفته ما را منتقل کند (مارشال، ۱۹۹۰، ۳۲).

شیلینگ (۱۹۹۳) در کتاب بدن و نظریه اجتماعی، بدن را یک پدیده زیستی و اجتماعی پایان‌ناپذیر معرفی می‌کند و معتقد است که پیکر جسمانی انسان در نتیجه مشارکت در جامعه پیوسته در حال دگرگونی است. از نظر او شیوه راه رفتن، سخن گفتن و اطوار هر فرد بر اساس نوع تربیت او تعیین می‌شود. شیلینگ برای اولین بار اندیشه «پروژه بودن بدن» را مطرح ساخت. از نظر او بدن ماهیتی است که پیوسته در معرض «شدن» است؛ پروژه‌هایی که پیوسته باید روی آن کار کرد و آن را همچون بخشی از هویت فردی انسان تکمیل کرد. خلق بدن و حفظ بدنی که سالم و دارای تناسب باشد، نمونه‌ای از یک پروژه بسیار عمومی است. اندیشه وی در خصوص پروژه بودن بدن بر دو اصل تکیه دارد: (۱) کاربرد دانش فنی در مداخله و تغییر در بدن؛ (۲) تعداد مردمانی که به طور فزاینده آگاه می‌شوند. در نتیجه انتخاب نوع خاصی از شیوه زندگی، بدن در موقعیتی پایان‌ناپذیر قرار می‌گیرد (جوهری به نقل از ملتون، ۱۹۹۶، ۱۱۰-۱۰۹).

تحلیل‌های مقاله حاضر نشان می‌دهد آنچه مد نظر زائران جوان در پیاده‌روی اربعین است، رسیدن به یک مکان قدسی است و انتهای راهپیمایی، مرکز قدسی، شهر کربلا و حرم امام حسین (ع) است. زائر جوان به منظور بهره‌مندی از ثواب معنوی زیارت این مکان قدسی است که چالش‌ها و رنج‌های سفر فیزیکی را طی می‌نماید. هرچند که برخی از آنها دچار بیماری و دردهای جسمانی مثل تاول‌زدن پا و یا درد پا می‌شوند و بسیار در این سفر شایع است، اما همگان بر این اعتقاد دارند که انتخاب گزینه پیاده‌روی اربعین یعنی مشقات و مشکلات زیادی را تحمل کردن و به‌جان خریدن. این سختی و تألم بیشتر برای تغییر و تحوّل اساسی در وجود انسان ضروری است.

مطابق بر نظر مارشال نمی‌توان بدن زائر جوان را صرفاً به یک موجود زیستی محض تقلیل داد؛ بلکه زمانی که با رویدادها و حوادث بیرونی انطباق پیدا می‌کند به شیوه‌ای عملی تجربه می‌شود. بنابراین، در پیاده‌روی اربعین بدن زائر جوان هم اشک می‌ریزد، ناله می‌کند، تاول می‌زند. ساولین می‌گوید بدن پیاده‌رو یک بدن فرهنگی است و عناصر اجتماعی و مذهبی نیز متأثر از مسیری است که بدن به صورت پیاده طی طریق می‌کند. به عبارتی تجسم‌گرایی از طریق پیاده‌روی محقق می‌شود.

مهدی زائر ۱۸ ساله می گوید:

پاهام تاول زده، خیلی اذیت می شدم برای طی نمودن ادامه مسیر؛ ولی اصلاً برام مهم نیست. این باعث می شه حاجاتم زودتر برآورده بشه و گناهام آمرزیده شند. چون حدیث هست که پیاده روی برای آقا امام حسین باعث بخشیدن همه گناهان می شه.

امیر حسین زائر ۲۳ ساله می گوید:

پیاده روی یه حس و حال عجیبی داره. می چسبه به آدم. با دل شکسته و پاهای تاول زده، به زیارت آقا رفتن قطعاً آقا یه نظر خاصی خواهد داشت.

زهرا زائر ۲۱ ساله می گوید:

وقتی تجسم می کنم مشقات کاروان اسرا به ویژه حضرت زینب و حضرت رقیه را، به یاد آنها گامها را استوارتر می کنم تا زودتر برسم کربلا و عرض ارادت و بیعت خودم را به آقا اعلام کنم.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۵۹

پیاده روی اربعین و
معنایابی کنش ...

همچنین در این پژوهش از زائران سؤال شد با توجه به تحولات داخلی عراق و بروز ناآرامی های اخیر که منجر به کشته و مجروح شدن برخی از مردم عراق در این درگیریها شد و نظر به خطرات جانبی و... چه انگیزه ای باعث شد به این سفر بیایید.

امیر زائر ۱۹ ساله اظهار می کند:

وقتی واسه کاری تصمیم می گیری باید سختی هاشو به جون بخری و چه چیزی بهتر و شیرین تر از کشته شدن در راه زیارت امام حسین (ع).

اصغر زائر ۲۶ ساله نیز می گوید:

تهدید از ابتدا بوده و هست. از زمان متوکل تا کنون و... با اینکه برخی دشمن ها فضای رعب و وحشت ایجاد کردند ولی من با نیت قلبی و اطلاع از حوادث به این سفر اومدم و من می بایست وظیفه ای که بر گردن دارم را ادا کنم و قطره ای از این سیل جمعیت باشم.

چنین اظهاراتی بیانگر این امر است که تصمیم به این سفر، خارج از چارچوب های متعارف بوده و زائر فردی منفعت جو، محاسبه گر و نتیجه گرا نبوده بلکه کنش او، کنش عرفانی معطوف به ارزش ها است. بنابراین، زائر با توجه به باور و اعتقاد قلبی که نسبت به

فرد دعوت‌کننده به این سفر - امام حسین (ع) - دارد که همه چیز را کنترل و مدیریت می‌کند و مخاطرات سفر را می‌پذیرد.

۴-۱-۵۰. بعد تجربه اجتماعی

الف) سبک زندگی اربعینی. زائران با ورود به سرزمین مقدس کربلا، سبک بدیع و مدرن را که محقق تحت‌عنوان سبک زندگی اربعینی نام‌گذاری نموده است در زندگی تجربه می‌نمایند که اساس و پایه‌های آن، بر مبنای ارزش‌های والای الهی است؛ ارزش‌هایی از قبیل ایثار و از خودگذشتگی، تکریم انسان‌ها، اخلاق‌مداری، وحدت و همبستگی و مواسات و برادری. تساوی و برابری انسان‌ها و محو نظام قشربندی و سلسله‌مراتبی انسان‌ها در پیاده‌روی اربعین یکی از موضوعات مهم این سفر است. این نظم در میان زائران ایرانی و غیرایرانی فرو ریخته بود. مصاحبه‌کنندگان یکی از جلوه‌های خاص این سفر را همراهی و هم‌نشینی با افرادی از قشرهای مختلف می‌دانند؛ مانند پزشک، قاضی، استاد دانشگاه، کارمند، نانوا، راننده، کارگر ساختمانی و... و نیز مذاهب و ملیت‌های متفاوت که به‌طور روزمره در ایران تجربه‌ای از آن نداشتند.

یکی از موضوعات دیگری که در پیاده‌روی اربعین برای زائران نمود دارد، «تکریم» است. واژه تکریم در لغت به معنای گرامی داشتن، احترام گذاشتن و نیکویی رساندن به انسان است. به‌علاوه در اصطلاح، برخوردها، رفتارها و روابط مبتنی بر ارج نهادن انسان‌ها به یکدیگر را تکریم گویند. این خصلت، همان گزاره‌هایی است که خداوند انسان را به آن آراست؛ آنجا که فرمود: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً؛ به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا نشانیدیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی دادیم و آنها را بر بسیاری از آفریده‌های خویش برتری دادیم» (اسراء، ۷۰).

مرتضی ۱۹ ساله می‌گوید:

واقعا برام لذت‌بخش بود عشق این عراقی‌هایی که ما را نمی‌شناختند و بعضاً وضع مالی خوبی هم نداشتند ولی به عشق امام حسین (ع) به ما خدمت می‌کردند و از جان مایه می‌گذاشتند و با خوشرفتاری، خانه و امکانات منزل را در اختیار ما گذاشتند.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۶۰

دوره ۱۳، شماره ۲

تابستان ۱۳۹۹

پیاپی ۵۰

سعیده ۲۷ ساله بیان می‌کند:

به‌نظرم در این سفر ما انسان‌ها خیلی تغییر می‌کنیم و حس همدلی و خدمت بدون منت زیاد می‌شه. من در موکبی که بودیم مریض شده بودم دیدم؛ همه اونایی که اونجا هستند ابراز همدردی و کمک‌دهی داشتند. کاشکی این ایثار و ازخودگذشتگی را در ایران هم ادامه بدیم و از خودخواهی و فردگرایی افراطی خودداری کنیم.

سفر اربعین، عرصهٔ قناعت‌ورزی است. تمام زائران اربعینی با حداقل امکانات و فارغ از تجملات دنیوی و دوری از مادیات به‌سوی زیارت سیدالشهدا(ع) می‌روند؛ آنها از کمترین داشته‌های خود به‌نحو احسن استفاده و از اسراف دوری می‌کنند.

رضا ۲۸ ساله می‌گوید:

اگر از من پرسند یکی از دستاوردهای خوب سفر را بگید حتماً به اصلاح الگوی مصرف و به اندک اکتفا کردن و دوری از اسراف اشاره خواهم کرد.

ب) هویت اربعینی. هویت اربعینی یک مفهوم جدیدی است که در برگرفته نوعی از هویت است و وابسته به یک برهه زمان هست. هویت ملی و هویت شیعی همیشه با افراد هست ولی هویت اربعینی اختصاص به یک زمان و مسیر خاصی دارد. افراد این هویت را در برهه زمانی اوایل صفر تا روز بیستم صفر در مسیر نجف تا کربلا با ملیت‌های مختلف و ورای هویت‌های ملی از خود نشان می‌دهند. طبق یافته‌های مصاحبه‌ها و مشاهدات انجام‌گرفته هویت اربعینی شامل پوشش؛ مناسک؛ اتحاد حسینی؛ ارزش‌ها و نمادها می‌باشد.

پوشش. طبق مشاهدات انجام‌شده پوشش زائران جوان ایرانی و غیرایرانی، به‌رنگ مشکی است و از دید آنها رنگ خاص این ایام و نوعی ابراز احترام و ارادت به امام حسین(ع) به حساب می‌آید. پوشیدن لباس علی اصغر به کودکان و پوشش لباس سبز نشانه پوشش اهل بیت در کاروان پیاده‌روی و قرمز به نشانه پوشش یزیدیان است که همراه اهل بیت در کاروان بودند. در مسیر پیاده‌روی برای تجسم عینی‌تر کاروان اهل بیت، تعزیه اجرا می‌کردند.

مناسک. آداب و رسوم مربوط به ایام اربعین می‌باشد که شامل زیارت، تعزیه، نذری دادن، و شستن پای زائران هست. تفاوت‌ها در نوع سوگواری‌ها قابل مشاهده است. به‌عنوان مثال هوسه که مربوط به سوگواری عراقی‌ها می‌باشد.

اتحاد حسینی. منظور از اتحاد حسینی هدف مشترک زائران است که همان حضور در پیاده‌روی اربعین و رسیدن به کربلا و ابراز ارادت به امام حسین (ع) است. ارزش‌ها. شامل عقاید عراقی‌ها به پیکره‌ها و گهواره و آسیاب حضرت زهرا (س) که در طول مسیر وجود داشته و عراقی‌ها، به خصوص زنان، برای حاجت‌رواشدن از آنها تبرک می‌جستند و برای آنها ارزشمند بودند.

نمادها. نمادها شامل پرچم‌هایی با نوشته «یا حسین» و سربندهای حسینی و حتی کنش پیاده‌روی نمادی از هویت اربعینی می‌باشد (تاج‌بخش و همکاران، ۱۳۹۸، ۷۸).
محسن ۲۵ ساله می‌گوید:

ما اینجا همه شیعه هستیم و همه یک هدف داریم و به یک مقصد داریم می‌رویم پس همه چیز در اینجا غیر از عشق به امام حسین معنی ندارد. راه، راه امام حسین است و فرقی نمی‌کنه که از کجا آمده‌ای.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

مناسک پیاده‌روی اربعین با ویژگی‌هایی همچون فراملی بودن، تاریخی بودن، فرادینی بودن، داشتن ابعاد و صور گوناگون، داشتن کارکردها و پیامدهای ویژه، واقعیتی مسلم است و به دلیل تأثیرات شگرفی که در حوزه‌های مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دارد در فرهنگ و اعتقادات شیعه از دیرباز جایگاه رفیعی داشته و دارد. پیاده‌روی اربعین کارکردهای عمده‌ای از جمله تخلیه عاطفی، همبستگی اجتماعی، التیام‌بخشی، آرامش روحی و روانی و معنوی و... را ایجاد می‌نماید.

هدف از مطالعه حاضر فهم معنایابی کنش زیارت زائران جوان در پیاده‌روی اربعین بود که با توجه به مدل سنخ‌شناسی تجربه گروه‌های دینی یوآخیم اوخ به دسته‌بندی در سه بُعد دست یافتیم: (۱) بعد فکری: الف) شناختی، اعتقادی؛ ب) تجربی، احساسی؛ ۲) بعد عملی: سفر فیزیکی؛ ۳) بعد اجتماعی: سبک زندگی اربعینی و کسب هویت اربعینی.

زائران جوان در پیاده‌روی اربعین کنشی همراه با عقلانیت دارد. او بر اساس احساساتی توأم با عقل با تحمل دردها و مشقت‌های این سفر در پی حل‌شدن مشکلات حل‌نشده و

درمان‌ناپذیر خود بوده و تحقق آرزوهای دنیوی و اخروی را از خداوند و امام حسین (ع) مطالبه می‌کند. تجربه دینی (در اینجا تجربه زیارت) دارای سه ویژگی اصلی است: ۱) متضمن آگاهی از امر متعالی است (گیسلر، ۱۳۷۵، ۳۹)؛ ۲) شخص مذهبی به امر متعالی به‌عنوان غیرخودش آگاهی دارد (همان، ۴۰)؛ و ۳) احساسی از خضوع و خشوع در برابر امر متعالی تجربه می‌کند (اتو، ۱۳۸۰، ۲۱۰).

در تجربه زیارت نیز آگاهی به خدا در مقام قادر متعال و آگاهی به امام به‌عنوان واسطه خدا وجود دارد که زائر می‌تواند آن را وصف کند و احساس آرامش، خضوع و خشوع در او ظاهر گردد. زیارت نوعی توسل و تمسک به امر مقدس و متعالی تلقی می‌شود که زائر در آن به دنبال معنای گمشده خود می‌گردد و زیارت به سرگشتگی او خاتمه می‌دهد و او را به آرامش می‌رساند. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که تجربه زیارت برای زائران جوان، یک تجربه معنوی، عرفانی، امر قدسی، آگاهی‌بخش و التیام‌بخش است.

مطابق بر نظر سیپ (۲۰۱۵) نیت‌ها و انگیزه‌های زائران شامل مواردی از جمله دعا برای سلامتی افراد، جست‌وجوی خدا، تشکر از خدا و... است. پایه و اساس زیارت اربعین، مفهوم امر مقدس برای زائران است. اگرچه زائران از لحاظ کم‌وکیف تجربه دینی با هم تفاوت دارند ولی به‌طور کلی تحلیل‌ها نشان داد که بیشتر زائران نیت‌های معنوی و اخروی همچون ظهور امام زمان (عج)، اعتلای اسلام و مسلمین، محشورشدن با شهدا، عاقبت‌بخیری و... را بیش از نیت‌های مادی و دنیوی مد نظر دارند. از وجوه معنوی بارز این مطالعه، عشق به امام حسین (ع) و شفاعت ایشان است. نکته قابل‌توجه دیگر در این تحقیق آن است که برای برخی از زائران ایرانی، که هر سال مسیر نجف به کربلا را در اربعین پیاده‌روی می‌نمایند، این مسیر به‌عنوان مکان مقدسی برای آنها تبدیل شده است. تکرار هر ساله مناسک، به تقویت احساس حضور امر قدسی در این مکان منجر می‌شود.

بنا بر دیدگاه برمر، مکان‌ها زاده تجربه انسان‌ها هستند. داستان‌هایی که مردم در مورد آن‌ها تعریف می‌کنند و نیز فعالیت‌هایی که در این مکان‌ها انجام می‌دهند، به این مکان‌ها معنا می‌بخشند و آن‌ها را از سایر مکان‌ها متمایز می‌کنند. برمر همچنین می‌افزاید که مکان‌ها همواره در معرض فرایند پویای تغییر معنا قرار دارند و بعد اجتماعی مکان، نقش

مهمی در تلاش‌های بی‌پایان جوامع برای بازتعریف و کنترل آن دارند (برمر، ۱۳۹۲، ۳۳). یافته‌های این مقاله بیان می‌کند که تجربه عاطفی برگرفته از زیارت سبب تغییر و تحوّل کلی در وجود شخص زائر شده و ایجاد کنش را به وجود می‌آورد. درگیر شدن بیشتر زائران در کنش زیارت میزان درک و معرفت آنها را بالاتر برده و باعث افزایش شور و نشاط و شادابی بیشتر و کاهش نومیدی آنها می‌شود. همچنین، در این کنگره معنوی عظیم جهانی، احساس تعلق و پیوند خاصی با دیگر اقشار شرکت‌کننده ایجاد نموده و اتصال، نزدیکی و پیوند با خداوند متعال و امام حسین(ع) را نیز افزایش می‌دهد.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۶۴

دوره ۱۳، شماره ۲
تابستان ۱۳۹۹
پیاپی ۵۰

منابع

ایمانی خوشخو، محمدحسین؛ و بد، مهدیه (۱۳۹۵). گونه‌شناسی زائران کربلا بر اساس هدف و انگیزه از سفر. فصلنامه گردشگری و توسعه. ۵(۳). ۱۵۵-۱۳۷.

اتو، رودلف (۱۳۸۰). مفهوم امرقدسی؛ پژوهشی درباره عامل غیر عقلانی مفهوم الوهیت و نسبت آن به عامل عقلانی. ترجمه همایون همتی. تهران: نقش جهان.

استونز، راب (۱۳۷۹). متفکران بزرگ جامعه‌شناسی (مترجم: مهرداد میردامادی). تهران: مرکز.

آرون، ریمون (۱۳۷۳). مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی (مترجم: باقر پرهام). تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

اکبری، ابوالقاسم (۱۳۸۱). مشکلات نوجوانی و جوانی. تهران: ساوالان.

فورست، اینگر؛ و ریستاد، پل (۱۳۹۴). درآمدی بر جامعه‌شناسی دین (مترجم: مجید جعفریان). قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.

اسلامی، روح‌الله؛ و ذکایی، محمدسعید (۱۳۹۹). باز نمایی رسانه‌ای مناسک زیارت اربعین (سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶). فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران. ۱۳(۲)، مقالات در دست انتشار. doi: 10.22035/JICR.2020.2374.2841

امین، محسن (۱۳۹۴). پیاده‌روی اربعین به مثابه ارتباطات آئین شیعی (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران.

برگر، پیتر؛ و توماس، لاکمن (۱۳۸۷). ساخت اجتماعی واقعیت؛ رساله‌ای در جامعه‌شناسی شناخت (مترجم: فریبرز مجیدی). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

بهار، مهری؛ و رحمانی، سحر (۱۳۹۱). بررسی شکاف نسلی به لحاظ وضعیت دینداری در دو نسل ۵۰ و ۷۰ با تأکید بر بعد مناسکی. فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ۶(۳). ۹-۳۶.

تاج بخش، غلامرضا (۱۳۹۹). پیاده‌روی اربعین و ابعاد تربیتی آن. فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۷(۳)، ۴۰-۹.

تاج بخش، غلامرضا؛ حسینی، محمدرضا؛ و موسوی، انتصار (۱۳۹۸). مطالعه کیفی الگوی ابراز هویت ایرانی‌ها و عراقی‌ها در آئین پیاده‌روی اربعین. فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۹(۲). ۳۶-۹. doi: 10.22059/JSTMT.2020.280141.1267

تیموتی، دالن جی؛ و اولسن، دانیل (۱۳۹۲). گردشگری، دین و سفرهای معنوی (مترجم: محمد قلی‌پور و احسان مجیدی‌فرد). تهران: جامعه‌شناسان.

جوادی یگانه، محمدرضا؛ و روزخوش، محمد (۱۳۹۸). روایت پیاده‌روی اربعین. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

جنکینز، ریچارد (۱۳۹۸). هویت اجتماعی (مترجم: تورج یارمحمدی). تهران: شیرازه کتاب ما.

جواهری، فاطمه (۱۳۸۷). بدن و دلالت‌های فرهنگی و اجتماعی آن. نامه پژوهش فرهنگی، ۹(۱)، ۸۰-۳۷.

حسام مظاهری، محسن (۱۳۹۷). پیاده‌روی اربعین؛ تأملات جامعه‌شناختی. اصفهان: آرما.

حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی هویت ایرانی. تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

سراج زاده، سیدحسین؛ و پویافر، محمدرضا (۱۳۸۸). مقایسه تجربی سنجه‌های دینداری در ایران: دلالت‌های روش‌شناسانه کاربرد سه سنجه در یک جمعیت. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۸(۴)، ۷۱-۳۷.

شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۴). مدلی برای سنجش دینداری در ایران. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۶(۱)، ۶۶-۳۴.

شریعتی مزینانی، سارا؛ و غلامرضا کاشی، شیما (۱۳۹۴). سیالیت و مناسک دینی (مطالعه موردی زیارت مزار سهراب سپهری). فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۸(۳)، ۹۷-۶۱. doi: 10.7508/IJCR.2015.31.003

قائم‌ی، علی (۱۳۸۷). شناخت، هدایت و تربیت. تهران: امیری.

رضوی زاده، ندا (۱۳۹۶). ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده ایرانی در عراق. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶(۴)، ۶۳۱-۵۹۵. doi: 10.22059/IISR.2018.231746.517

ریتزر، جورج (۱۳۸۷). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر (مترجم: محسن ثلاثی). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۵). فرهنگ متوسط دهخدا (زیر نظر سیدجعفر شهیدی). تهران: دانشگاه تهران.

کرمانی، مهدی؛ اصغرپور، احمدرضا؛ و واعظ موسوی، سید محمد (۱۳۹۸). گونه‌شناسی سبک‌های زیارتی در مشهد. مطالعات اجتماعی گردشگری، ۱۳(۴)، ۵۲-۲۵.

کشاورز ولدانی، مرتضی (۱۳۹۱). بررسی مبانی توحیدی زیارت در قرآن و حدیث. فصلنامه قرآنی کوثر، ۱(۴)، ۶۷-۵۶.

کرسول، جان (۱۳۹۱). پویش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد: روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی (مترجم: حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی). تهران: اشراقی.

گیسلر، نورمن آل (۱۳۷۵). فلسفه دین (مترجم: حمیدرضا آیت‌اللهی). تهران: حکمت.

لانکوار، روبر (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت (مترجم: صلاح‌الدین محلاتی). تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

ممنی، مصطفی؛ صرافی، مظفر؛ قاسمی خوزانی، محمد (۱۳۸۷). ساختار و کارکرد گردشگری مذهبی - فرهنگی و ضرورت مدیریت یکپارچه در کلانشهر مشهد. فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۱(۲)، ۳۸-۱۳. doi: 10.22111/GDIJ.2008.1255

محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی. تهران: نشر جامعه‌شناسان.

محمدی، جمال؛ صالحی، صادق؛ و نیکوفال، زینب (۱۳۹۶). پدیدارشناسی تجربه گردشگران اماکن مذهبی: مورد مطالعه: اماکن زیارتی شهرستان هرسین. فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۲۰(۲)، ۵۵-۳۴. doi: 10.22080/JTPD.2017.1486

نودهی، فرامرز؛ بهروان، حسین؛ یوسفی، علی؛ و محمدپور، احمد (۱۳۹۴). فراسوی دوگانه زائر گردشگر؛ گونه‌شناسی تجربه سفر زائران مرقد منور امام رضا (ع). مجله راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۵(۴)، ۲۱۷-۱۹۳.

ورشوی، سمیه؛ بهروان، حسین؛ و صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۹۷). تجربه پیاده‌روی مقدس، معنای دوگانه معنوی و دنیوی تجربه پیاده‌روی زائران به مشهد در ایام شهادت امام حسین (ع). راهبرد فرهنگ، ۴۱(۳)، ۱۶۲-۱۳۳.

واخ، یواخیم (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی دین (مترجم: جمشید آزادگان). تهران: سمت.

همیلتون، ملکم (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی دین (مترجم: محسن ثلاثی). تهران: ثالث.

Andriotis, K. (2009). Sacred site experience. *Annals of Tourism Research*, 36(1), 64-84. doi:10.1016/j.annals.2008.10.003

Johnson, D., Turner, V., & Turner, E. (1980). Image and pilgrimage in Christian culture. *Sociological Analysis*, 41(1), 85. doi:10.2307/3709864

Morinis, E. A. (1983). Pilgrimage and tourism. *Annals of Tourism Research*, 10(4), 569-570. doi:10.1016/0160-7383(83)90015-4

- Sepp, T. (2014). Pilgrimage and Pilgrim Hierarchies in Vernacular Discourse: Comparative Notes from the Camino de Santiago and Glastonbury. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 8(1), 23-52.
- Slavin, S. (2003). Walking as spiritual practice: The pilgrimage to Santiago de Compostela. *Body & Society*, 9(3), 1-18. doi:10.1177/1357034x030093001
- Timothy, D. (2006). *Tourism, religion and spiritual journeys*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203001073
- World Tourism Organization (2011). Religious tourism in Asia and the Pacific. UNWTO, Madrid. doi: 10.18111/9789284413805

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۶۸

دوره ۱۳، شماره ۲
تابستان ۱۳۹۹
پیاپی ۵۰